

Katarina Lozić Knezović

klozic@ffst.hr

Leksičke osobitosti odrješenja grijeha u Klimantovićevu zborniku iz 1512. godine

ABSTRACT. Lozić Knezović Katarina, *Leksičke osobitosti odrješenja grijeha u Klimantovićevu zborniku iz 1512. godine* (Lexical Characteristics of Absolution of Sins in the Klimantović's Miscellany from 1512). „Poznańskie Studia Slawistyczne” 4. Poznań 2013. Adam Mickiewicz University Press, pp. 75–88. ISBN 978-83-232-2525-6. ISSN 2084-3011.

This paper presents the lexical and linguistic characteristics of absolution of sins in the Croatian Church Slavonic Klimantović's Miscellany I, in which the patterns of release and absolution from sin are powerful oral mechanism adjusted to population of that time. In the analysis, the author used her own transliteration of the miscellany. Considered are the sacraments of reconciliation in chapters 32. *Otrišenje op'čeno*, 36. *Ovo ě od'rišenje od'rišiti od' velikoga prok'lats'tva* and 37. *Ovo est' od'rišenje od'rišiti nemočnika muž'ku i žen'sku gl'vu*. The study shows how much the language is considered archaic in those chapters as well as how much there are younger lexical influences, conditioned primarily by neighborly contacts that influenced vernacular. Archaic features of the vocabulary are recorded in domestic words from Protoslavlic period as well as from dialectal Protoslavlic layers, with a significant number of Moravisms (West Slavic lexemes) such as *zakonь*, suffix *-kratь*, adjective *nebes'ki*, verb *otputiti*. Contribution to that are loanwords from Protoslavlic period. Among other linguistic features, confirmations of archaic features are the older verb present tense forms *-ši*. The rejuvenation of lexis is obvious in the influence of vernacular on texts of absolution – in many Italianisms that entered into our system directly through Čakavian dialect such as *enerabь*, *pun'ta*, *purgatorii*, and in numerous Croatisms as a result of direct influence of vernacular which is not part of a joint Church Slavonic and Croatian lexis such as personal pronoun *ja*, the dative singular *mani*, interrogative pronoun *čakoli*, connective *ako*. Also, among other linguistic features are present for example younger suffixes *-ega*, *-oga* of the genitive singular of adjectives and pronouns.

Keywords: Fra Šimun Klimantović, Croatian Glagolitic miscellanies, lexis, language borrowing, Church Slavonic language, Kroatisms

1. Uvod

U Katoličkoj crkvi, među dijelovima slavlja¹: pozdrava i blagoslova svećenika, čitanja Božje riječi radi prosvjetljenja savjesti i poticanja na skrušenost, poziva na kajanje, ispovijedi s priznanjem i očitovanjem grijeha, nalaganja i prihvaćanja pokore, svećenikova odrješenja, iskazivanja hvale i zahvalnosti Bogu te otpusta sa svećeničkim blagoslovom, svećeničovo odrješenje od grijeha ima važnu ulogu. Ustaljeni obrasci i formule za otpuštanje od grješnih djela, neučinjenih djela ili grješnih misli snažan su usmeni mehanizam. Pritom je značajno da je običaj čestoga ispovijedanja započeo upravo u franjevačkim (i dominikanskim) samostanima gdje su se redovnici i redovnice obraćali za savjet svojem duhovnom ocu – ispovjedniku. Također, zbog svjesnosti o Kristovoj mucij, opet osobito u franjevačkim redovima, postojao je jak osjećaj za grijeh i potreba za njegovim „očišćenjem“².

O snažnoj moći riječi molitve danas se mnogo raspravlja³. Riječ svećenika-ispovjednika-odrješitelja-pomiritelja, Kristova poslanika, snažna je i predstavlja poruku od samoga Boga koja glasi – „Pomirite se s Bogom“. Sve to usmjereno je duhovnom napredovanju grješnika. On dobiva svećeničovo sakramentalno odrješenje te Božje oproštenje i pomirenje s Njim.

Zbornik fra Šimuna Klimantovića iz 1512. godine čuva se u Arhivu Samostana svetoga Franje Ksaverskoga u Zagrebu. To je njegov prvi i najopsežniji zbornik napisan prvenstveno za franjevce trećorece, kao priručnik popovima glagoljašima (tako kaže sam fra Šimun), kako bi se puku približili crkveni obredi i običaji kroz katoličku godinu. Raznolik sadržaj mogao bi se podijeliti na: a) molitveni dio, b) poučni dio i c) ljetopisni dio, kako ga u svojem diplomskom radu dijeli Božo Rimac⁴. Fra Stjepan

¹ Cf. J. Honore, *Katekizam Katoličke crkve*, prev. V. Marić, Zagreb 1994, str. 386.

² Cf. N. Vukoja, *Sakrament pomirenja u govorima sv. Antuna Padovanskoga*, „Služba Božja“, t. 5, br. 2 (50), 2010.

³ Cf. S. Sambunjak, *Simbolika i stil glagoljskog magijskoga obreda čišćenja*, „Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru“ sv. 38, 1999.

⁴ Podatak je preuzet iz P. Runje, *O knjigama hrvatskih glagoljaša*, Zagreb 1998, str. 74, gdje se autor poziva na B. Rimca i njegov diplomski rad (B. Rimac, *Treći samostanski red Sv. Franje u Hrvatskoj i glagoljica*, Zagreb 1976, diplomski rad, rukopis se nalazi u Knjižnici franjevaca trećoredaca u Samostanu sv. Mihovila u Zadru).

Ivančić⁵ i Ivan Berčić⁶ dijele ga na dvanaest, a Rudolf Strohal⁷ na 32 cjeline. Međutim, sam pisac podijelio je Zbornik na 39 cjelina⁸. Fra Šimun Klimantović napisao ga je na Zaglavi u Samostanu sv. Mihovila, kako je to sam zabilježio na kraju rukopisa.

Sakrament pomirenja u navedenom Klimantovićevu zborniku zastupljen je u nekoliko poglavlja. Ovdje se razmatra leksik triju dijelova navedenoga zbornika: poglavlje 32. *Otrišenje op'čeno* (202v–203v), koje se, među kodeksima u kojima se nalaze ritualni tekstovi, nalazi samo u Klimantovićevu zborniku I⁹, a napisano je narodnim čakavskim jezikom, poglavlje 36. *Ovo ē od'rišenje od'rišiti od' velikoga prok'lats'tva* (219v–220v), koje se još nalazi i u Klimantovićevu zborniku II¹⁰ iz 1514. g.¹¹, napisano crkvenoslavenskim jezikom hrvatske redakcije i poglavlje 37. *Ovo estb od'rišenje od'rišiti nemočnika muž'ku i žen'sku glvu (otrišenje op'čeno na ispvdi vsakoga h̄b̄nina ki e zdrav', od'rišenje (...) vsakomu čbloviku kr'st'ēninu ki e nemočanb)*, (221–226v), također napisano crkvenoslavenskim jezikom hrvatske redakcije. U *odriješenje od grijeha*, odnosno u obred bolesničkog pomazanja, uključena je i *pričest bolesnika*. *Odrješenje bolesnika* i *redovnička odrješenja* nalaze se samo u Klimantovićevu zborniku I, dok se *odriješenje na ispovijedi* nalazi i u Klimantovićevu zborniku I i u Klimantovićevu zborniku II¹².

2. Odrješenje grijeha

Odabrana odrješenja sastoje se od istih dijelova, čiji redoslijed nije strogo zadan: svećenik pozdravlja i blagoslivlja grješnika božjom milošću,

⁵ Cf. S. Ivančić, *Povijestne crte o samostanskom III Redu sv. O. Franje po Dalmaciji, Kvarneru i Istri i Poraba glagolice u istoj redodržavi*, Zadar 1910, str. 130.

⁶ Cf. I. Brčić, *Njekoliko staroslavenskih i hrvatskih knjiga što pisanih, što tiskanih glagolicom, kojim se u skorašnje doba u trag ušlo*, Zagreb 1881, str. 161.

⁷ Cf. R. Strohal, *Hrvatska glagolska knjiga*, Zagreb 1915, str. 49–51.

⁸ O tome više u Lozić Knezović, *Leksik Klimantovićeva zbornika iz 1512. godine*, doktorska disertacija, mentor prof. dr sc. J. Božanić, Filozofski fakultet, Split 2010.

⁹ J.L. Tandarić, *Hrvatskoglagoljski ritual*, „Slovo” br. 30, 1980, str. 31–49.

¹⁰ Danas se čuva u Ruskoj nacionalnoj biblioteci u Petrogradu, br. 1 njegove zbirke (sign. BČI).

¹¹ J.L. Tandarić, *Hrvatskoglagoljski...*, str. 31–49.

¹² Ibidem.

potom grješnika navodi na skrušenost, apelirajući mu na savjest. Zatim ga poziva da se pokaje za svoje grijehе iskreno i bez zadržke. Grješnik se potom upućuje na određenu molitvu, nakon čega svećenik određuje prikladnu pokoru i odrješuje, odnosno oslobađa grješnika njegovih grijehа. Nakon toga slijede izrazi hvale i zahvalnosti Bogu te otpuštenje, odnosno opraštanje grijehа i konačni blagoslov. Potvrđeni su *otrišenie/od'rišenie* kao izraz čina oslobađanja od grijehа, odn. razrješjenja te *otpućenie/od'pućenie* u značenju 'opraštanje grijehа'. Odrješjenja najčešće završavaju:

Ṽme oca i s̃na i
duha s̃ta . Ам̃нь .
(203v)

V' ime oca . + I s̃na . + I du
ha s̃ta . + Ам̃ень . Poidi z' b̃mь .
(220v)

potom:

Primi br
ate prestoe telo g̃na ñšga is̃ha .
ko te s'hranit' ot vraga zlobivago . i
privedet' te v život' večni . Amen .
(222)

te:

I oče od'rišuû te
oda v' sihь t'voiьь g'rihov' mani is'
poṽdav'sih' se . s'krušeniьь i zabь
leniьь . i odь trakov' niьь . Kako koli
ili kimь koli oz'lobi st'voritela
t'voga . I d̃šu t'voû . I isk'rnega t'v
oga . I r̃egulu t'voû . V' ime oca . +
I sina . + I d̃ha s̃ta . + Ам̃нь .
(225v)

V ime oca . + I s̃na . + I d̃ha s̃ta +
Ам̃нь . Odr̃išuû te oda vsiьь g'ri
hovь t'voiьь . ke si mani sada is'po
vidalь . I oda vsiьь j̃iniьь od'
kih' se ne mor̃eši s'pomenuti . I v'
sa dobra ka si učinilь . i ka uči

niši . budite na sl̃vu b̃a v' s̃mog
 učega . I v' sa zala ka trpiši . i t' r
 piti hočeši . budite na od' pučen
 ie g' rihov' t' voiħ̃ . V' ime oca + I si
 na + I d̃ha sta . + Амн̃ь .
 (226v)

U razmatranom zborniku, u dijelu *Od'rišenie od'rišiti od' velikoga prok'lats'tva* (219v–220v), svećenik, osim što upućuje grješnika da se, u znak pokore, konopom ili prutom udara, upućuje i da izgovori dva psalma. Pritom obrazac ponavljanja *G̃i pml̃ui . H̃e pml̃ui . G̃i pml̃ui* . također ima ulogu izricanja kajanja. Izražava se vjernost, poniznost i vjera. Svećenik, prije samoga izricanja odrješenja, zaključuje riječima: *G̃Ñb̃ ñšb̃ išh̃b̃ od'riši t̃b̃ê . I ê te od'rišuî ob'lastiî negovom̃b̃* i donosi odrješenje kao dar.

U dijelu *Od'rišenie od'rišiti nemočnika . muž'ku i žen'sku gl̃vu* . (221–222), svećenik najprije grješnika upućuje na iskrenu i potpunu ispovijed svih grijeha, navodeći pojedinačno sve Božje zapovijedi, zakone i milosti o koje se osoba mogla ogriješiti:

I kad
 a se is'povi pravo i č'sto oda v'
 siħ̃ g' rihov' svoiħ̃ . veliħ̃ i ma
 liħ̃ . od' pomiš'leniħ̃ . i od̃ učine
 niħ̃ . Naiprvo od̃ . ĩ . zapṽdi b̃ž̃iħ̃ .
 I od̃ . Ž̃ . smg'tniħ̃ grihov' . i traci
 nihovih̃ . I od̃ . b̃i . č'l̃eni ste ve
 r̃e . I od̃ . Ž̃ . milostiñ duhov'ni
 h̃b̃ [i] tel̃sniħ̃ . I od̃ . Ž̃ . dari du
 ha sta . I od . d̃ . uduv' tel̃s'ni
 h̃b̃ .
 (221)

Slijedi hvala i zahvalnost Bogu i uputa grješniku na molitvu.

U dijelu *Otrišenie op'čeno na ispvdi . vsakoga h̃b̃ênina kie zdrav'* . (222–223) svećenik blagoslivlja grješnika:

Milostiv ti b̃di vsm̃ogi b̃b̃ .
 i otpustiv' ti g'risi t'voi . priṽdi te v'
 živt̃ ṽčni . am̃ñb̃ .
 (222)

Slijedi odrješenje grijeha i nalog da ima biti dobar vjernik koji sirotima čini dobro te uputa na molitvu za otpuštenje grijeha.

U dijelu *Od' rišenje (...) vsakomu čbloviku kr'st' êninu ki e nemočany . na pun'ti sm̃rti negove . (223–224v)* nakon upute na ispovijed i blagoslova, svećenik izriče odrješujuće verse:

. br̃š . Milostiv' ti budi
 vsemogi b̃b̃ . i otpustiv ti g'risi
 t'voi . pr̃ṽdi te v' život' ṽčni . am̃ñb̃ .
 . br̃š . Otpučenje i otrišenje v' sih̃b̃ grihov'
 tvoih̃b̃ . podai t̃bi ṽsmogući i mi
 lostivi g̃ñb̃ b̃b̃ . am̃ñb̃ .
 (223v)

bez kojih čovjek na ispovijedi ne bi bio odriješen od grijeha.

U ostalim dijelovima: *Otrišenje op'čeno, Narêenie otrišenje minis̃btra enerala . Ili provinciêla . kada svr̃ši s'poṽd̃ č̃kb̃ . (224v–225), Narêenie od'rišeniê . za onih̃b̃ ki imaû dopučenje izabrati sebi toliko vaz'da s'poṽdnika . ki nih̃b̃ od'riši od' svakoga kaza i od' prokleštva . ako i papi pristoit̃b̃ . (225–225v), Narêenie od'rišeniê od'rišiti od' maloga prok'lat'st'va . (225v–226) te Narêenie od'rišeniê na spoṽdi . kada sp̃vd̃b̃ s'liša pop[̃b̃ .] (226–226v)* prate se isti zadani obrasci.

3. Leksičke osobitosti

Kako je riječ osnovno sredstvo komunikacije između svećenika i grješnika, tako se i tekstovi obrednoga sadržaja prilagođuju osobama kojima su namijenjeni. U tom smislu, leksička analiza će pokazati, leksik razmatranih odrješenja također je, u onim dijelovima koji nisu stroge nepromjenjive molitvene forme, pomlađen i približen narodnomu govoru, dok je u ostalim dijelovima to leksik crkvenoslavenskoga jezika hrvatske redakcije.

U okviru najstarijega, praslavenskog, sloja razlikujemo, najbrojnije, domaće riječi. Imenica *bog̃b̃* prvotno je imala značenje 'sreća', 'zemaljsko dobro', 'božanstvo koje razdjeljuje sreću i zemaljska dobra po svom na-

hođenju¹³. U kanonskim tekstovima je¹⁴ potvrđena više od 2100 puta i to, prema *Slovníku*¹⁵, u: Const, Bar, Grig, Zach, VitGlag, Kij, Ps, Sin, Pog, Bon, Lob, Par, Christ, Ochr, Slepč, Mak, Šiš, Supr, Euch¹⁶. Imenica *bogъ* slobodno alternira s riječju *gospodin* koja je ovdje znatno potvrđenija. Sufiks *-in*, uz imenicu *gospodъ*, zabilježen je već u starocrkvenoslavenskim tekstovima¹⁷. U *Slovníku* su zabilježene potvrde u značenju *dominus* u: Ostr, Mar, As, Sav, Zogr, Šiš, Nom, Ust, Grig, Zach, Christ, Venc, Vost, Supr, Zogr, Christ, Slepč, Ochr, Lob, Par, Pog. Imenica *bratъ* jedan je od 34 rodna naziva u kanonskim tekstovima¹⁸. U odrješenjima je zabilježena jednom, mada je nalazimo u brojnim primjerima i u kanonskim i u hrvatskoglagoljskim tekstovima¹⁹. Potvrđen je pridjev *is'krni* mada Skok²⁰ navodi kako se *iskrn* javlja 1497. godine, a tek od 17. stoljeća među čakavcima. Posuđenicu iz latinskoga jezika *kr'stъ*²¹ možemo smatrati balkansko-latinskom. Auty²² drži da se ona može smatrati posuđenicom iz staro-visokonjemačkoga još iz moravskoga razdoblja, dok Skok²³ kaže da ta riječ ne treba biti posuđenica iz stvnjem. *christenen* < srlat. *christianare* > stfr. *crestiener*. U odrješenjima je zabilježena imenica *kr'st'êninъ*.

¹³ P. Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, knj. I, Zagreb 1971, str. 179.

¹⁴ Cf. R.M. Cejtin, *Leksika drevnoebolgarskih rukopisej X–XI vv.*, Sofia 1986, str. 59.

¹⁵ *Slovník jazyka staroslověnského. Lexicon linguae paleoslovenicae*, ur. J. Kurz, t. I–IV, Praha 1958–1997.

¹⁶ Dobro je potvrđena i u hrvatskoglagoljskim tekstovima: MVat₄, BrVO, PsLob, CPar, RitKlim, RitSegn, ČŽg, MNov, FgLond, CBč, COxf, BrVat₆, BrN₂, BrVb₁, BrVat₅, FgTrans, CFat, BrPm, FgGrš, PsFr, RegBen, CGrš, BrVat₁₉.

¹⁷ P. Skok, *Etimologijski rječnik...*, t. I, str. 593.

¹⁸ Cf. R.M. Cejtin, op. cit., str. 79.

¹⁹ U *Slovníku* su zabilježene potvrde u: Ben, Supr, Const, Meth, Venc, Deč, Pochv, Chrabr, Sam, Napis, Nom, Naum, CMNov, Nicod, Bes, Zogr, As, Sav, Ostr, Meth, Cloz, Christ, Šiš, Hilf, Ochr, a u *Rječniku* u: MNov, MLab, MVat₄, BrVO, CPet, CBč, BrN₂, BrVat₅, CPar, PsFr, BrVat₆, RegBen, BrBar, BrVat₁₉, BrPm, BrLab, MROč, BrVb₄, COxf, ČŽg, RitSegn, RitKlim.

²⁰ P. Skok, *Etimologijski rječnik...*, t. I, str. 730.

²¹ U *Slovníku* su zabilježene potvrde u: Zogr, Mar, As, Sav, Ostr, Euch, Bes, VitGlag, Cloz, Pochv, Sam, Fris.

²² Cf. R. Auty, *Lateinisches und althochdeutsches im altkirchenslavischen Wortschatz*, „Slovo“ br. 25–26, 1976, str. 174.

²³ P. Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, t. II, Zagreb 1972, str. 197.

U dijalekatskim praslavenskim slojevima razlikujemo južnoslavenske dijalektizme (ohridizme i preslavizme) te protobugarizme (turkizme) kao posuđenice i zapadnoslavenske dijalektizme – moravizme. Ohridizmi dobro čuvaju moravizme, koji se smatraju najstarijim leksičkim slojem crkvenoslavenskoga jezika. Njihova potvrđenost u ovim tekstovima napisanima pretežno crkvenoslavenskim jezikom, očekivano je dobra. Prema Bauerovoj²⁴ određeni pridjev *veli* smatramo leksičkim arhaizmom. Dobro je potvrđen i u kanonskim tekstovima, a brojna su mu značenja: ‘velik’; ‘dorastao’, ‘zreo’; ‘neizmjeran’, ‘beskrajan’, ‘divan’, ‘sjajan’; ‘raskošan’; ‘snažan’; ‘dubok’, ‘težak’; ‘važan’; ‘brojan’, ‘mnogobrojan’; ‘značajan’, ‘moćan’, ‘slavan’. Mnogoznačna je i njegova preslavska istoznačnica *velikъ*: ‘koji ima veliki obujam’, ‘veliku važnost’; ‘koji je silan’, ‘intenzivan’²⁵. Imenica *dos(ъ)toēnie*, također velikim brojem potvrda zabilježena je u kanonskim tekstovima. Imenicu *životъ* većina paleoslavista svrstava među moravizme²⁶. Međutim, njezino zapadnoslavensko podrijetlo je upitno. Danas je prisutna u suvremenom hrvatskom jeziku zbog čega je možemo smatrati južnoslavenskom pa je svrstavamo u ohridizme²⁷.

Među preslavizmima, zabilježen je pridjev *velikъ*. U *Slovníku* se nalaze potvrde u: Ev Supr Psalt Euch Cloz Prag Eug Apost Apoc Parim Const Nom Vit Ryl Gl Clem Ben Fris CMLab Bes, a u *Rječniku*²⁸ su mu potvrde zabilježene u gotovo svim spomenicima.

Pretpostavlja se da su zapadnoslavenski dijalektizmi, tj. moravizmi ušli u crkvenoslavenski jezik još u Moravskoj i Panoniji, a u crkvenoslavenskim tekstovima smatraju se arhaizmima. Kao i imenica *zakonъ*,

²⁴ H. Bauerova, *K lexikálním archaismům charvátskohlaholských textů*, „Slavia” br. 70, 2001, s. 291–298.

²⁵ Cf. D. Ivanova-Mirčeva, *Nabljudenija vārhu leksikata na klasičeskite starobālgarski pametnici*, „Bālgarski ezik” XXXIV, 1984, str. 493.

²⁶ Cf. A.S. L’vov, *K voprosu o moravizmah v jazyke pamjatnikov staroslovjanskoj pis’mennosti*, „Slavia” vol. XXXIV, 1965 i M. Šimić, *Leksik psaltira Akademijina brevijara (III c 12)*, „Slovo” br. 56–57, 2008.

²⁷ Cf. M. Mihaljević, *Leksik najstarijih hrvatskoglagoljskih fragmenata*, „Studia Slavica Hungarica” vol. 52, br. 1–2, 2007 i I. Gäläbov, *Leksikalni problemi na starija bālgarski knižoven ezik*, „Bālgarski ezik” br. 23, 1973, str. 50.

²⁸ *Rječnik crkvenoslavenskoga jezika hrvatske redakcije*, gl. ur. B. Grabar, Z. Hauptova, F.V. Mareš, Zagreb 1991–.

riječi istoga korijena u kanonskim tekstovima imaju brojne oblike i značenja: ‘koji postavlja i narušava zakone i pravila; poredak uspostavljen od Boga’; ‘koji dobro zna, odn. tlakuje zakone’²⁹. Ovu riječ Mareš i Ribarova smatraju bohemizmom, dok Reinhart i L’vov odbacuju to mišljenje³⁰. Kao prilog opetovane radnje, zabilježen je moravski dočetak *-kratъ: trik’ratъ*. Dobro je potvrđen u kanonskim tekstovima³¹. Još jedan arhaizam, pridjev *nebes’ki*, veoma dobro je zabilježen u *Slovníku*³². Glagol *ot’pustiti* veoma je čest i ima više značenja: ‘otпустiti’; ‘dopustiti’; ‘osloboditi’; ‘ostaviti’; ‘oprostiti’; ‘propustiti’, a u najvećem broju slučajeva ima značenje ‘otpuštiti’, ‘otpuštati’, ‘otpuštenje’³³. Imenica *popъ*, kako navodi Auty³⁴, nalazi se u gotovo svim moravskim tekstovima. Većina slavista ovu imenicu smatra posuđenicom iz starovisokonjemačkoga, a manjina od grčkoga *papâs*. Balkanski i zapadni latinitet poznao je vulgarnolatinsku riječ *praesbyter* pa tako *popъ* nije mogao doći preko balkanskoga latiniteta, a uvela su ga Sveta Braća u Moravskoj³⁵. Očekivali bismo bolju potvrđenost u kanonskim tekstovima: SinSluž Euch Supr Apost Služ Clem Consl Meth Sud Nom Bonif Venc VencNik Bes Ben Zap As. Za bohemizam *račiti* Jagić smatra da je također i južnoslavenizam³⁶.

Među posuđenicama iz kasnijega razdoblja u odabranim dijelovima Zbornika izdvajamo grecizme, semitizam, latinizme i talijanizme. Grecizam *apus’tolъ* koji možemo svrstati u skupinu naziva za osobe različitih stupnjeva duhovnih funkcija, ušla je u slavenski sustav latinskim posre-

²⁹ Cf. R.M. Cejtin, op. cit., str. 237.

³⁰ Cf. Z. Ribarova, *Uz nekoliko kršćanskih termina u makedonskim crkvenoslavenskim tekstovima*, u: *Drugi Hercigonjin zbornik*, ur. S. Damjanović, Zagreb 2005, str. 369.

³¹ U *Slovníku* su zabilježene potvrde za ovaj leksem u: Ev Psalt SinSluž Euch Supr Apost Apoe CanMis Const Bonif VencNik Bes.

³² *nebesъskъ* nalazimo u: Zogr Mar Sav Ostr Deč Kij Euch Cloz Supr FragZogr Christ Hilf Ochr Slepč Mak Rumj Lob Par Parim Gl CanMis Praef Hom Nom CMLab.

³³ Cf. R.M. Cejtin, op. cit., str. 111.

³⁴ Cf. R. Auty, op. cit., str. 171.

³⁵ Cf. P. Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, t. III, Zagreb 1973, str. 8–9.

³⁶ J.M. Reinhart, *Methodisches zu den lexikalischen Bohemismen im Tschechisch-Kirchenslavischen am Beispiel der Homilien Gregors des Großen*, „Wiener slavistisches Jahrbuch“ vol. 26, 1980, str. 47.

dovanjem i dobro je potvrđena u (staro)crkvenoslavenskim tekstovima³⁷. Složenica *arhierêi* spada u skupinu riječi koje su u mladim tekstovima zamijenjeni domaćima³⁸. Imenica *biskupъ*, također grčkoga podrijetla, ušla je u slavenski sustav latinskim posredovanjem³⁹. Za titulu *pape*⁴⁰ Auty smatra da vjerojatno pripada predćirilometodskom moravskom razdoblju, a etimologiju izvodi iz starobavarske riječi **pāpes* u značenju *papa*⁴¹. Ovaj grecizam ušao je u slavenski sustav preko latinskoga jezika, kao i *p'salamb*⁴². Semitizam *amenъ*⁴³ ponekad se u literaturi navodi kao grecizam. Međutim, grčki jezik bio je samo jedan od jezika posrednika preko kojih je on ušao u starocrkvenoslavenski jezik. Nepotvrđeni u *Slovníku* su latinizmi *minis'tarъ*, sinonim arhijereju, *perlatъ*, *provenciêlb/provin'ciêlb* te *regula*. Talijanizme, kao mlade posuđenice, ušle u sustav izravno preko govornoga jezika, ne nalazimo u *Slovníku*. Imenica *eneralb*⁴⁴ u hrvatskoglagoljskim tekstovima potvrđuje se formulom *ministarъ eneralb*. Skok⁴⁵ navodi kako se tu radi o crkvenom terminu potvrđenom od 14. stoljeća, odnosno poimeničenu pridjevu (*ministra generaloga*). Među talijanizmima brojnija

³⁷ U *Slovníku* su zabilježene brojne potvrde za ovaj leksem (occurit frequenter), a u *Rječniku* za imenicu *apustolъ* u: M, Br, Ps, Rit, C, FgGrš Mih Spal Omiš Trans Apost; za pridjev *apustolъ* u: Br; za pridjev *apustolъskъ* u: M, Br, Ps, Rit, CPar Ivan Pet Lab, FgGrš.

³⁸ U *Slovníku* su zabilježene potvrde u: Ev Euch Cloz Supr Apost Const CMLab Clem (altera forma in Zogr Euch Cloz Hilf Grš Const CMLab), a u *Rječniku* u: M, Br, Rit, CPar Grš, FgSpal Grš Thom.

³⁹ U *Slovníku* su zabilježene potvrde u: VencNov CMLab CanMis, a u *Rječniku* za *biskupъ* u: M, Br, RitSegn, CPar Ivan Pet Oxf Ac Tk Žg, RegBen, FgPaul; za prilog *biskupъ* u: Br; CPar Ivan Pet; za prilog *biskupstvo* u: M, Br, CPar Ivan.

⁴⁰ U *Slovníku* su zabilježene potvrde u: Supr CanMis Klim Const Bes CMVat Trin kalend Šiš, a u *Rječniku* *papa* u: M, Br, C, RitSegn i *papežъ* u: MVat₄ MNov, BrVb₄ BrN₂.

⁴¹ Cf. R. Auty, op. cit., str. 172.

⁴² U *Slovníku* su zabilježene potvrde za *psalъmbъ* u: Zogr Mar As Ostr Nik Psalt (incl. Eug) Prag Euch Cloz Supr Apost (incl. En Mih) Parim Služ Klim Pochv Const Nom Bonif Bes Vit VitGlag CMLab CMNov, a za *psalъmosъ* u: Supr Bonif gdje su zabilježena po dva primjera.

⁴³ U *Slovníku* su zabilježene potvrde u: saepissime occurrit; in Fris CanMis Clem, a u *Rječniku* u: M, Br, Rit, C, FgSpal Kuk Pass Eust Apost, RegBen.

⁴⁴ Nalazimo je još kao jednodratnicu u BrBar.

⁴⁵ Cf. P. Skok, *Etimologijski rječnik...*, t. I, str. 559.

je imenica *berašb*⁴⁶ s betacizmom karakterističnim za glagoljašku književnost. Nameće se pitanje zbog čega i imenicu *ber(a)šb* ne svrstati u kajkavizme ako ima isti prijelaz *s > š* kod posuđenica kao što je to npr. kod imenice *š'tola*. To dovodi u sumnju pripadnost kajkavštini i ostalih navedenih riječi⁴⁷. Imenica *konopacь*, armenski *kanap*, u značenju *konoplja*, ušao je najprije u balkanski i zapadni latinitet, a zatim Slavenima i Germanima⁴⁸. Potvrđena je imenica *pun'ta* u značenju 'krajnja točka' i *purgatorii* istoznačnicu starocrkvenoslavenskoj imenici *trьtorь*. Kod svih primjećujemo zamjenu za crkvenoslavenske sinonime i može ih se smatrati mlađim leksikom. Zabilježen je jedan venecijanizam – *kaležb*⁴⁹ koji ima isti refleks i u dalmatskome i u mletačkome jeziku, kao i imenica *križb*.

Već u 12. i 13. stoljeću prisutan je na hrvatskim prostorima značajniji utjecaj narodnoga jezika u liturgijske i prijevodne tekstove. U 14. st. *lingua vernacula* prevladava u nabožnoj i privatno-pravnoj literaturi. Kako je jezik kršćanske prazajednice bio razgovorni aramejski, a potvrdu za to nalazimo u Matejevu evanđelju pisanom na tom jeziku⁵⁰, tako i kasnije kršćanske zajednice uvode u liturgiju razgovorne jezike s namjerom približavanja puku. To je vidljivo i u ovdje odabranim odrješenjima. Na taj način bilo je najlakše uspostaviti razumijevanje između svećenika i puka, odnosno postići uspješan i plodan obred. To su osobito njegovali pripadnici franjevačkoga reda. Analizom je ustanovljeno da je tekst, mada se radi o obredu, u određenoj mjeri pomlađen. Najbolji pokazatelj tomu su kroa-tizmi, odnosno mlađe hrvatske leksičke inovacije, među kojima su najbrojnije zamjenice, a potom ostale punoznačne riječi. Kako navodi Tandarić⁵¹, fra Šimun jeste pomlađivao jezik i u morfologiji i u leksiku, ali jedino

⁴⁶ U *Slovníku* su zabilježene potvrde u: CMLab gdje se javlja u dva primjera te u Vit-Glag gdje je jednokratnica, a u *Rječniku* su potvrde za *versb* u: M, Br, Ps, RitAc, CPar, RegBen.

⁴⁷ Cf. S. Damjanović, *Tragom jezika hrvatskih glagoljaša*, Zagreb 1984, str. 171–176; M. Šimić, *Kajkavizmi u Tkonskom zborniku*, „Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje” br. 33, 2007, str. 349.

⁴⁸ P. Skok, *Etimologijski rječnik...*, t. II, str. 30.

⁴⁹ U *Slovníku* su zabilježene potvrde u CanMis gdje se javlja u dva primjera.

⁵⁰ Cf. A. Adam, *Uvod u katoličku liturgiju*, Zadar 1993, str. 71.

⁵¹ J.L. Tandarić, *Crkvenoslavenska jezična norma u hrvatskoglagojskom ritualu*, „Slovo” br. 32–33, 1983, str. 80.

u onim ritualnim tekstovima koje govori samo svećenik. To je stoga što u tom slučaju nije moglo doći do zabune, dok bi mijenjanjem dijelova koje izgovaraju puk ili žakni došlo ili do pogrešaka u samom obredu ili do protivljenja izmjenama dijelova koji su se gotovo uvijek govorili naizust.

Osobna zamjenica *azb* nije zabilježena, već mlađi oblik *ê* sedam puta i jednom *ĵa*. U svim slučajevima zabilježeno je čakavsko *mani* za dativ jednine zamjenice *azb*. Upitna zamjenica *ča* u obliku *čakoli* potvrđena je dva puta, a starijega *čbto* nema. Akuzativ je potvrđen s prijedlogom *za*: *začb*. Relativna zamjenica *iže* nije ni jednom potvrđena, dok su mlađe suodnosnice zabilježene u ženskom i muškom rodu – *ka*, *ke* i *ki*. Veznik *ako* zabilježen je 17 puta, a starijega *ače* nema. Potvrđeni su prilog *vaz'da* (csl. *vъsъgda*), sinonim prilogu *prisno* u crkvenoslavenskim tekstovima. Zabilježen je vremenski prilog *kada* pet puta, načinski *kako* tri puta, a ni jednom nema starijega *êko*. *Ž* u intervokalnom položaju nije potvrđeno, već mlađe *r*: *moreši*, *moret'*, *morê*, *moremo*. Nema starijih *možeši*, *možetb*, *možemb*, *možete*. Osim toga, *jat* je u nekim slučajevima zabilježen ondje gdje mu je izvorno mjesto, a negdje je zamijenjen izgovornim glasom *i* čak i u istoj riječi pa tako nalazimo npr. *otrišenie* i *otrêšamb*, i *vêr'nimb* i *ver'nimb*.

Od ostalih jezičnih osobina koje upućuju na arhaičnost, odnosno pomlađenost teksta, među izraženijima je bilježenje oblika genitiva singulara pridjeva i zamjenica za muški i srednji rod, starijega *-ago*, *-ogo*, *-ego* (*-go*): *zlobivago* jednom i *ufaičago* također samo jednom, dok se mlađi nastavci *-ega*, *-oga* nalaze zabilježeni znatno češće: *velikoga* (*vêlikoga*) šest puta, *veloga* dva puta, *vsakoga* (*v'sakoga*) tri puta, *v'smogučega* jedan put, *isk'rnega* tri puta, *maloga* (*mal̃ga*) pet puta, *nšega* (*nšga*) četiri puta, *ovoga* dva puta, *osuenoga* jedan put, *t'voga* osam puta i *crĳvenoga* (*crĳvnoga*) dva puta.

Također je i u glagolskim oblicima prisutno miješanje starijih i novijih osobitosti kod prezentskih nastavaka za 1. lice jednine. Tako se miješa arhaični *-û* u prvom licu jednine s mlađim *-mb* – smjenjuju se paralelno čak i u istom kontekstu:

Od'rišuû te odъ v'sake uze prokъ
lats'tva velikoga i maloga .

I odъ osueniê uzd'ržaniê . i usъ
 tavleniê . I od'pučamъ tebi v'
 sako prês'tup'lenie narêd'be . ak
 o si v' ko v'palъ . i vračamъ te vъ
 edin'stvo verê . I prid'ružuû te
 k' vêt'nimъ . i k' s̃imъ pos'vetili
 čemъ cr̃k̃ṽnimъ . I oče te od'rišu
 û oda v'sihъ g'rihov' t'voiъ .
 (220v)

Oblik *odrišuû* ukupno se javlja dvanaest puta, *prid'ružuû* jednom, *imamъ* jednom, *od'pučamъ* dva puta, *ot'rišamъ* jednom, *otrêšamъ* jednom te *vračamъ* dva puta.

Zabilježeni su stariji prezentski oblici glagola za 2. lice jednine na *-ši*, a mlađih na *-šb* nema: *vnideši*, *morêši*, *rečši*, *trpiši*, *um'reši*, *učiniši*, *hočeši*, *češi*. Od navedenih, jedino se *um'reši* javlja dva puta. Radi se o strogo zadanim dijelovima obreda mise.

Javlja se stariji nastavak za 3. lice jednine *-tb*: npr. *budet'*, *živet'*, *cr̃stvuetъ*, *privedet'*, *pridetъ*.

Od mlađih oblika, zabilježeni su *misliti* jednom, dok *mniti* nije potvrđen, *život* pet puta dok *žitie* i *žizn* nije potvrđeno, potom čakavsko *vazmi* sa zamjenom *vъz-* umjesto starijega *vъzeti*.

4. Zaključak

Zaključno se može reći da je leksik odabranih odrješenja u određenoj mjeri pomlađen, što je rezultat nastojanja približavanja puku, odnosno živom narodnom jeziku, a da se dijelovi iz Biblije ili molitveni obrasci znatno naslanjaju na tradiciju, odnosno crkvenoslavenski jezik. U isto vrijeme, oprez i suzdržanost pri pomlađivanju tekstova bili su prisutni zbog mogućih pogrešaka ili protivljenja žakana ili puka koji su dijelove obreda obično izgovarali ili pjevali naizust. Takvo pomlađivanje primjetno je u leksiku, ali i u ostalim jezičnim osobinama. Utjecaji iz kasnijega razdoblja – osobito latinskoga i talijanskoga jezika potvrđuju i kako je mediteransko okruženje ostavilo traga u narodnomu govoru pa tako i u slobodi

pisca da i u prijepisu tekstova odstupa od izvornih crkvenoslavenskih riječi i zamjenjuje ih narodnima. Molitve i obrasci za otpuštenje i odrješenje od grijeha učinjenih „mišlju, riječju, djelom i propustom” molitve su za Božjim milosrđem i pomoći. Uplitanje narodnoga govora u njihove dijelove učinjeno je, osim što boljega razumijevanja, s ciljem postizanja vjernikova većega povjerenja i pouzdanja u uspješnost obreda.